

MONUMENTE FUNERARE DEPISTATE ÎN CIMITIRELE DIN SATELE MOLDOVENEȘTI DIN STÂNGA NISTRULUI. ASPECTE GENERALE

Liliana CONDRATICOVA

Institutul Patrimoniului Cultural al AȘM

Dans cet article l'auteur parle des pierres funéraires qui ont été dépistés dans les cimetières des villages moldaves Ofatinți, Jura et Vărăncău, district Râbnița, pendant sa visite de documentation en avril 2011. On discute sur l'architecture de l'église *Sf. Nicolae* (village Vărăncău), édifiée en 1838, le cimetière ancien de formes différentes, avec des inscriptions etc. L'auteur discute aussi sur l'architecture d'un manoir de la famille Juravschi, édifié pendant les années 1850 (village Jura). Ce manoir possède une haute tour en pierres et briques très intéressant. Outre cela, on discute sur les pierres funéraires des grandes propriétaires fonciers du village Ofatinți, sur l'école construite avec le financement du compositeur A. Rubinștein en 1901 et sur son buste en bronze (l'auteur P. Derbențev), qui a été inauguré en 1972.

Istoricul problemei. Obiceiurile și riturile de înmormântare reprezintă un material informativ exuberant la capitolul practici funerare cunoscute în întrefluviul Nistru-Prut și respectă scenariul succesiunii riturilor de separație a omului de lume și de familie, a riturilor de trecere din lumea pământească în lumea celor dreți, inclusiv păstrarea memoriei celui plecat. Aceste practici au evoluat în timp și în spațiu, parcurgând o cale lungă de la credințe populare arhaice, ceremonialul funerar evoluând spre simplificare în formele tipicului bisericesc și exigențele spiritului laic, caracteristic modernității. În acest context, o importanță majoră dețin asemenea practici precum jocul de priveghi (rămas doar în memoria unor persoane mai vârstnice), reducerea repertoriului de bocete și a ceremonialului funerar, costumul purtat și pomenile oferite, obiceiurile și superstițiile care diferă de la sat la sat.

Subiectul morții, al practicilor funerare, al pietrelor și crucilor de mormânt este unul mai puțin studiat în istoriografia autohtonă [1], subiectul fiind doar tangențial abordat în studiile monografice consacrate unei anume localități, de exemplu în [2]. Mult mai amplu acest subiect este tratat în recente publicații științifice ale preotului M. Brihuneț [3].

Acest subiect a fost trecut cu vederea chiar de către specialiștii în domeniul istoriei și artei, satele din partea stângă fiind de cele mai dese ori inaccesibile pentru investigațiile corespunzătoare, fapt care a și condiționat elaborarea prezentului demers. Arealul geografic de investigare este restrâns la două sate moldovenești din stânga Nistrului, raionul Râbnița – Jura și Ofatinți, ambele cu o istorie seculară (așezare paleolitică, necropolă eneolitică și cetate getică), și la un sat mixt, Vărăncău, în care se atestă un adevărat amalgam de diferite culturi (slavă, română, ucraineană și poloneză).

Satul Jura este plasat pe malul stâng al râului Nistru, vizavi de satul Lopatna, raionul Orhei. Este un sat tipic moldovenesc, de o vechime notabilă, cu tradiții și obiceiuri seculare. Spre regret, biserica din localitate a fost inundată în timpul construcției hidrocentralei de la Dubăsari [4], în anii 1953–1954, împărțind soarta bisericilor din satul Butuceni, raionul Râbnița, din satele Saharna și Ciorna, raionul Rezina, ș.a. În așa mod, anii 1953–1954 îi putem considera ultimii ani de funcționare a bisericii din satul Jura, după care comunitatea creștină a rămas fără lăcaș sfânt. Văzând cum vine apa, credincioșii au avut curajul și au salvat câteva pietre funerare din cimitirul vechi, care la fel s-a dus sub apă, și le-au plasat în cimitirul deschis prin anii '55. A fost salvat și prestolul vechii biserici și crucea (fig. 5-6), amplasate actualmente în cimitirul nou. Printre pietrele funerare vechi din satul Jura se remarcă câteva pietre de dimensiuni mari (fig. 2), plasate la pământ, cu inscripții ilizibile, dar posedând forme destul de originale, cu ramurile drepte sau rotunjite, cu cruci săpate de forme geometrice perfecte (fig. 3) și forme ornamentale originale, fapt ce denotă măiestria meșteșugarilor specializați în realizarea pietrelor funerare (fig. 1). O deosebită atenție merită piatra funerară realizată de piatrarii din satul Coșnița, raionul Dubăsari, care prezintă motive ornamentale originale (fig. 4), fiind, practic, unica piatră de așa gen în acest cimitir.

Interes deosebit prezintă fragmentul de gard și turnul conacului familiei Juravschi din satul Jura (fig. 7-8), construit la mijlocul secolului XIX, din piatră naturală și cărămidă.

1

2

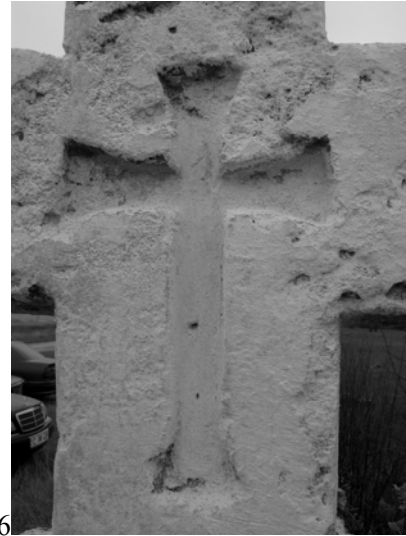
3

4

5

6

7

8

Satul Vărăncău. Atenția noastră a fost captată de unele monumente ale arhitecturii ecleziastice, precum ar fi biserica din localitate și sculptura funerară de aici. Plasată în centrul satului, biserica *Sf. Nicolae* este datată cu anul 1838 [5], unul din argumente privind existența timpurie a bisericii fiind cimitirul vechi cu pietre funerare datând cu anul 1858 și mai devreme (spre regret, unele inscripții sunt ilizibile sau în proces de descifrare). În primăvara anului 2011 cimitirul a fost curățat de arbuști și prezintă o multitudine de monumente funerare, cu inscripții atât în slavonă, cât și în limba română cu caractere chirilice; de diferite dimensiuni (între 0,50 și 1,50 m) și de cele mai variate forme – de la simple la complicate (dreptunghiulare, antropomorfe, cruciforme). Un moment important, în accepțiunea noastră, ar fi prezența

inscripțiilor în limba română cu caractere chirilice depistate în cimitirul de la Vărăncău, argumentând aserțiunea noastră că localitatea prezenta în secolul XIX un sat populat preponderent de români/moldoveni, cu doar câteva familii de ucraineni sau polonezi care și-au lăsat, totuși, amprenta în etnonimile locului, în denumirile străzilor sau a izvoarelor.

Atenției noastre s-a deschis un vechi cimitir cu numeroase pietre funerare, care necesită o tipologizare în funcție de aspecte cronologice, dimensiuni, forme și decor utilizat, inscripții (în slavonă sau în română cu caractere chirilice), de semnificația simbolurilor depistate pe unele pietre funerare, de apartenența lor și evoluția – de la forme complicate, masive (fig. 12-13, 17) la adevărate monumente care au aparținut membrilor familiei moșierilor din localitate (fig. 16). Analizând materialul ilustrativ privind pietrele funerare din satul Vărăncău, concluzionăm că ele denotă, în primul rând, cultura materială a comunității umane din acest spațiu, din simplul considerent că piatra/monumentul funerar reprezintă imaginea reală și statutul defunctului deținut în societate. Cei mai înstăriți – moșieri, târgoveți sau meseriași, dar și membrii familiei lor, aveau parte de pietre funerare masive, ca un argument tacit privind exemplificarea averii deținute și a rolului lor. Aceste monumente erau executate din material durabil, din bloc de piatră, pe care se săpa numele și prenumele mortului, data nașterii și cea a morții, uneori informații de rubedenie (fiu al lui ~). Pietrele funerare din spațiul pruto-nistrean erau executate la comandă de către meșteșugari specializați în prelucrarea artistică a pietrei, cum ar fi cei de la Gordinești, raionul Edineț. În satele din stânga Nistrului monumentele funerare erau executate de obicei de către meșteșugari din satul Coșnița, de unde a și fost adusă majoritatea pietrelor de mormânt din satele nominalizate (Ofatinți și Jura).

Pentru cimitirul din satul Vărăncău sunt specifice următoarele tipuri de pietre funerare: pietre mari, de aproximativ 1,50-1,60 cm (fig. 13, 17), pietre de dimensiuni mici, de aproximativ 50-70 cm (fig. 9-10); forma lor deviază – de la forme severe dreptunghiulare (fig. 13, 17) la diferite forme: cruciforme simple (fig. 10-12), cruciforme cu ramurile triflate, vârfurile rotunjite (fig. 9, 15). Totodată, pietrele funerare sunt decorate cu simboluri creștine, crucea fiind săpată pe fața pietrei (fig. 12-14), dar și în cele patru părți ale stâlpului funerar (fig. 17), fiind specificate cel puțin patru tipuri de cruce săpată pe fiecare model. Un număr impunător de pietre funerare simple, cu ramurile drepte sau rotunjite, de dimensiuni până la 50 cm, poate fi găsit în întreg spațiul cimitirului vechi de la Vărăncău. Este îmbucurător faptul că, odată cu tăierea arbuștilor, zeci de tineri au venit împreună cu părinții în căutarea mormintelor considerate pierdute ale rudelor lor și practic nu există mormânt lăsat în voia soartei. Unul din motivele păstrării acestui cult și respect față de strămoși ar fi funcționarea bisericii *Sf. Nicolae* din satul Vărăncău și în perioada sovietică, aici fiind oficiate în continuare botezuri, cununii și înmormântări după obiceiul creștinesc al neamului. Astfel, în primii ani postbelici aici a activat preotul Kurski Vasili Vasilevici (n. 1888), rus, având studii 4 clase ale Seminarului Teologic, fiind înregistrat, la 4 septembrie 1946, pentru parohia satului Vărăncău [6].

Satul Ofatinți. Biserica din sat, după cum relatează documentele istorice și oamenii vârstnici, este una veche, cu o istorie de aproape trei secole. Spre regret, unica imagine a bisericii în perioada funcționării sale a fost pierdută irecuperabil, astfel că constructorii de azi încearcă să ridice un edificiu de cult deja după un model nou, adaptat la realitățile timpului. Menționăm doar câteva date informaționale cu referință la biserica din localitate în anii postbelici. La 22 august 1945 preot în sat este înregistrat Budchevici (Budnevici) Aleksandr Vasilevici (n. 1869), ucrainean; a absolvit Seminarul Teologic [7]. Din 15 iulie 1958 în calitate de preot este înregistrat Modest G. Lâkov, care mai deservea și satul învecinat Ghidirim, parohia având un venit anual de 450 ruble [8]. Ieromonahul Modest Lâkov este rechemat din funcție la 26 mai 1959 și trimis la mănăstire [9]. În 1960 problema închiderii bisericilor în RSSM a fost abordată de șapte ori. În consecință, la 16 august 1960, conform procesului-verbal nr.10, biserica din satul Ofatinți a fost închisă, inventarul liturgic prețios devastat, furat, cărțile arse [10], în locul ei fiind deschisă Casa de cultură.

În cimitirul satului s-a păstrat prestolul vechii biserici (fig. 30), cimitirul fiind un veritabil „manual” de studiere a tipologiei pietrelor și mormintelor funerare din spațiul vizat.

Cronologic, pietrele funerare din cimitirul satului Ofatinți pot fi grupate în următoarele categorii: pietre funerare vechi, rămase în cimitirul vechi al satului, dar timpul a distrus inscripțiile, le-a șters, din care motiv acestea posedă o datare incertă; monumente funerare ale familiilor moșierești, precum ar fi cazul familiei Burlacu (fig. 19, 23) și care datează cu a doua jumătate a secolului XIX – începutul secolului XX; monumente din perioada interbelică și cele din perioada contemporană, care deseori prezintă niște imitații ale monumentelor mai vechi.

9

10

11

12

13

14

15

16

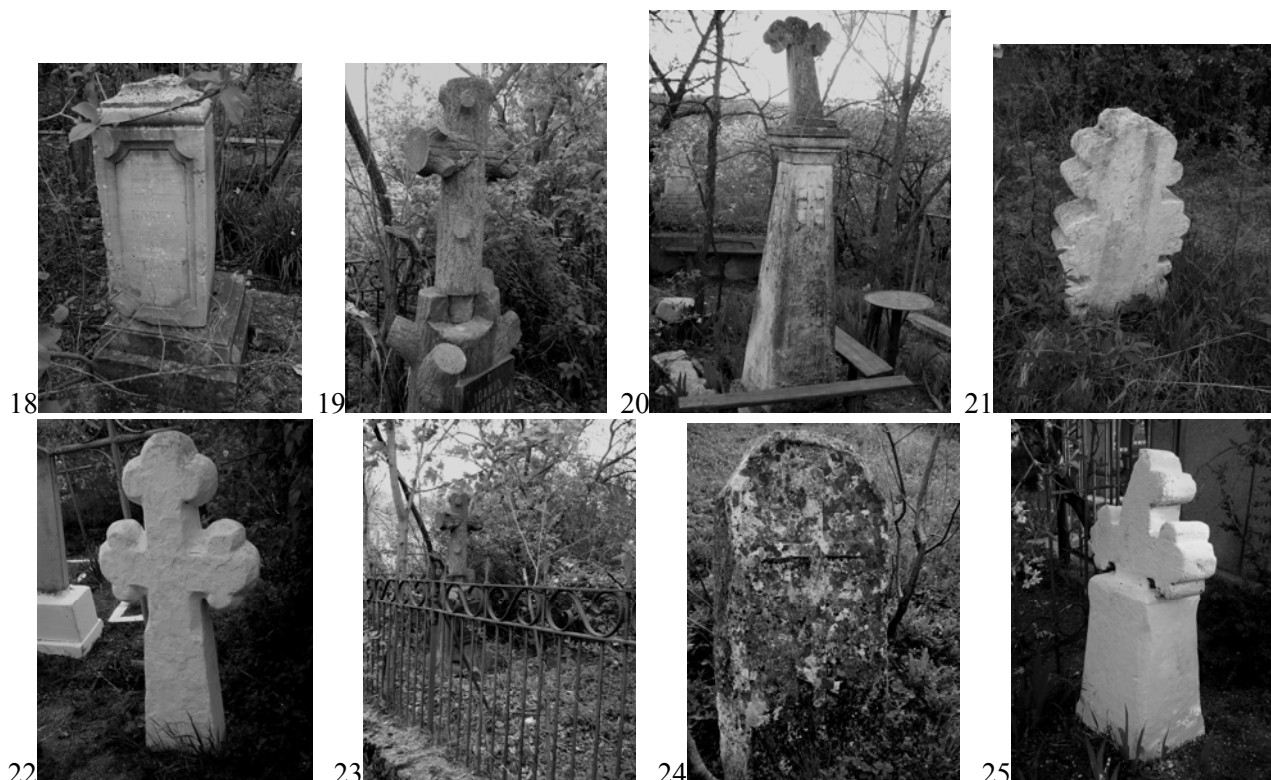
17

Luând în considerație dimensiunile pietrelor, putem specifica piese de dimensiuni notorii, de aproximativ 1,60-1,80 m (*fig. 26*); monumente funerare plasate pe postamente de diferite dimensiuni (*fig. 18-20, 29*); pietre funerare – cruci de dimensiuni medii (cca 1,0 m înălțime) și pietre mici, cu înălțimea de până la 70 cm (*fig. 21*).

În funcție de materialul utilizat pentru realizarea pietrelor funerare, putem conchide că majoritatea sunt realizate în piatră dură, fapt ce denotă existența meșteșugarilor specializați în această meserie, abundența pietrelor, care puteau fi prelucrate atât în localitate (materia primă fiind la îndemână), cât și aduse din ateliere din satele învecinate, cum a fost cazul atelierului de la Coșnița care îndeplinea comenzi pentru mai multe sate transnistriene. În cimitirul din satul Ofatița a fost depistat un singur monument funerar relativ vechi, datat cu anul 1909 (*fig. 19, 23*), realizat din metal, prelucrat în așa mod încât i s-a acordat aspectul unui arbore. Prezența unor asemenea monumente în același interval de timp, depistate în unele sate din dreapta Nistrului (raioanele

Orhei, Telenești) ne permite să admitem existența unui centru specializat care asigura satele din ambele maluri cu asemenea piese funerare. De menționat că monumentul funerar al familiei moșierului Burlacu, realizat din metal, este împrejmuit de un gard metalic, realizat la fel la comandă. Un alt gard de metal, la fel de original, împrejmuește o cruce funerară antropomorfă (fig. 27). Decorul ornamental, stilistica și tehnologia de confecționare demonstrează existența, și în acest context, a unui atelier de prelucrare artistică a metalului care realiza comenzi pentru satele aflate în perimetrul raioanelor Rezina-Râbnița-Dubăsari-Orhei-Telenești, dată fiind descoperirea în acest areal a gardurilor de fier de aceeași factură. Monumentele funerare (fig. 18, 20, 29), deși nu sunt împrejmuite cu gard metalic, sunt plasate pe un dâmb sau pe postamente masive din blocuri de piatră. Reprezentând și ele monumente care aparțineau moșierilor satului, aceste piese având variate forme și motive ornamentale sunt o demonstrație a statutului lor social-economic deținut în societate.

Din punct de vedere stilistic, pietrele funerare din arealul cimitirului de la Ofatinți pot fi grupate în următoarele categorii: pietre dreptunghiulare, masive, cu sau fără inscripții (în slavonă sau în limba română cu caractere chirilice), mai mult sau mai puțin lizibile (fig. 24); cruci funerare cu ramuri drepte, de dimensiuni mari (fig. 26, 28), medii și mici; cruci funerare cu ramuri decorative, rotunjite, triflate (fig. 22, 25); monumente cu cruci săpate pe o față a pietrei sau pe toate patru laturi (fig. 24, 26); cruci funerare cu ramurile drepte, simple, de dimensiuni mici, care prevalează net asupra pieselor de altă factură, fiind datate cu sfârșitul secolului XIX – primele decenii ale secolului XX; cruci funerare de dimensiuni mici, de preferință cu ramurile triflate, plasate pe postamente; o categorie aparte reprezintă pietrele funerare stilizate, antropomorfe (fig. 21, 27), de mărimi cuprinse între 50 și 70 cm. De menționat că și soclurile pietrelor funerare sau postamentele crucilor sunt bogat decorate cu simboluri creștine, de forme geometrice, severe (fig. 20), socluri simple, de forme dreptunghiulare (fig. 18) sau trapezoidale (fig. 20, 25), simbioză a formelor geometrice clasice și a motivelor ornamentale ondulate, elevate (fig. 18, 29, 31), fapt care denotă o evoluție stilistică, decorativism și severitate în același timp, rafinament și măreție, aspecte care de cele mai dese ori sunt lipsă în sculptura funerară contemporană, deși ultima dispune de materii prime mai calitative, tehnologii performante și posibilități mai largi pentru manifestare.

În opinia noastră, aceste pietre funerare, fiind foarte individualizate, erau realizate ținându-se cont de anumite aspecte puse în referință cu persoana decedată, statutul deținut, rolul său în localitate, profesiona-

lismul meșterilor-pietrari, fapt ce le permite să rămână și peste sute de ani veritabile opere ale artei funerare. Plasate în interiorul cimitirelor vechi sau transferate, din diferite motive, în perimetrul cimitirelor noi, aceste pietre rămân a fi niște străjeri fermi ai somnului de veci, un exemplu de noblețe și rigiditate, un omagiu celor plecați, minimalismul elementelor decorative oferindu-le valoare istorică și artistică, valoarea martorilor arhitecturii și sculpturii funerare de pe timpuri.

26

27

28

29

30

31

Referințe:

1. Livșiț M. Sculptura populară // *Arta* (Chișinău), 1994, p.32-34.
2. Stavilă V. Mereni. Monografia unui sat răzeșesc. - Chișinău: Atelier, 2004.
3. Preot Manole Brihuneț. Mărturii de artă populară medievală în cimitirul satului Gordinești, raionul Edineț // *Buletinul Științific al Muzeului Național de Etnografie și Istorie Naturală din Chișinău*. - Chișinău, 2005, p.17-23; Idem. Monumente comemorative medievale târzii din spațiul pruto-nistrean // *Tyragetia* (Chișinău), 2008, p.179-193; Stâlpi funerari în cimitirele din preajma orașului Chișinău // *Buletinul Științific al Muzeului Național de Etnografie și Istorie Naturală din Chișinău*. - Chișinău, 2009, p.272-292.
4. Пассат В. Православие в Молдавии: власть, церковь, верующие. Том II. 1954–1963. - Москва: Росспэн, 2009, с.116-117.
5. Свод памятников истории и культуры Молдавской ССР. Северная зона. Макет. - Кишинев, 1989, p.585-586.
6. Пассат В. Православие в Молдавии: власть, церковь, верующие. Том I. 1940–1953. - Москва: Росспэн, 2009, с.402.
7. Ibidem, p.313.
8. Arhiva Națională a Republicii Moldova (ANRM), fond 3046, inv.1, dosar 86.
9. ANRM, fond 3046, inv.1, dosar 91.
10. Пассат В. Православие в Молдавии: власть, церковь, верующие. Том 2, с.854.

Prezentat la 21.09.2011